

Heinrich Ohlhoff

Kanon en kanonvorming

1. Inleiding

Een van die aktuele navorsingsterreine in die hedendaagse Literatuurwetenskap is die aard, funksie, plek en legitimiteit van literêre kanons en die meganismes wat werkzaam is by die totstandkoming daarvan. Wat die VSA betref, skryf Rainey (1991: 99) byvoorbeeld dat toekomstige historici mag besluit om die kulturele lewe van die tagtigerjare te beskryf as “the decade of the canon-debate’.” Ook in die bestudering van die Afrikaanse en Suid-Afrikaanse literatuursisteem is dit van groot belang, onder meer omdat daar allerlei veranderings op politieke, sosiale, ekonomiese en opvoedkundige terrein plaasvind en vrae oor die relevansie van kanons meermale in sulke krisissituasies gestel word (kyk Fokkema (1985/6) se siening waarna daar later verwys word). Daarom is wye en diepgaande ondersoek op hierdie terrein nodig¹, uiteraard met die volgende opmerkings van Fokkema (1993: 21) in gedagte:

...a distinction must be made between, on the one hand, the empirical question of how to establish what, under certain conditions, a particular canon consists of, and on the other, the normative question of which texts *should* be part of the canon.

In hierdie artikel word aandag gegee aan enkele belangrike opvattings, verskynsels, teoretiese uitgangspunte en raamwerke.

2. Die term “kanon”: herkoms en omskrywings

Etimologies kan die term “kanon” teruggevoer word na die betekenis “reël”, “rigsnoer”, “maatstaf” - ’n betekenis wat sterk figureer in die teologiese gebruik van die woord vir die kanonieke boeke van die Bybel (in teenstelling met die sg. “apokriewe” boeke). Om hierdie betekenis van die term met sy implikasies van gesaghebbendheid en afgeslotenheid net so in die literatuurstudie oor te dra, skep bepaalde probleme. Harris (1991: 110) skryf byvoorbeeld in hierdie verband: “...the criteria for selecting literary texts are derived not from authority but from chosen functions.” Die literêre kanon is volgens hierdie soort siening in beginsel nie onaantasbaar nie, terwyl dit by kanonvorming ook nie soseer gaan oor die aanvaarding van ’n teks binne ’n rigiede stel gesaghebbende tekste nie, maar eerder oor die opname daarvan in ’n voortgaande

---

1. Die Letterkundedosente en ’n aantal nagraadse studente van die Departement Afrikaans aan die Universiteit van Pretoria is dan ook besig met uitgebreide navorsing op hierdie terrein.

kritiese gesprek (dink byvoorbeeld aan tekste van Van Wyk Louw, Opperman, Breytenbach en Leroux, om maar 'n paar te noem). Trouens, iemand soos Kermode gaan van die standpunt uit dat tekste nooit die kanon kan binnekom sonder 'n konstante vloei van interpretasies nie, en dat hulle ook nie sal oorleef as hierdie interpretasies tot 'n einde kom nie (kyk Fokkema 1993: 24).

Tog vertoon omskrywings van die begrip "kanon" meermale oorblyfsels van die oorspronklike idee van die gesaghebbendheid van een stel tekste: "Een verzameling van literaire werken, die in een *samenleving* als waardevol erkend worden, en dienen als *referentiepunten* in de literatuurbeskouwing (met name in de literaire kritiek) en in het onderwijs (en daar dan ook onderwezen worden)" (Mooij 1985/6: 23); "those authors whose works, by a cumulative consensus of authoritative critics and scholars, as well as by their conspicuous and continued influence on later authors, have become widely recognised as 'major'" (Abrams 1988: 20); "Those literary works that at any given moment in a culture's history are regarded by educated people as the best their culture has to offer" (Tompkins 1989: 441). Daarnaas en selfs daarteenoor staan die volgende: "Een canon is een verzameling van werken en auteurs die door een sociale groep of literair circuit als waardevol erkende worde, en die als referentiepunt voor die sociale groep of dat literair circuit fungeren" (Moerbeek 1992: 342). In hierdie geval word die feit dus wel in berekening gebring dat sekere instansies in 'n bepaalde geval verantwoordelik is vir die keuse van tekste wat as waardevol beskou word, dat sekere onderwysers/dosente en sekere onderwysvlakke ter sprake is, en dat sekere kritici 'n bydrae lewer: "One could argue that each intellectual community selects its own canon, or even that one single person may wish to resort to different canons for different purposes" (Fokkema 1993: 24; kyk ook Harris (1991) se sienings later).

3. Kanons: stabiliteit en verandering

Sekere geleerdes meen dat 'n sekere stabiliteit in die samestelling van kanons gewaarborg en genoodsaak word deurdat literêre tradisies gewoonlik geassosieer word met die aard en ideale van etniese en sosiale groepe. Tog tree daar ook verandering in omdat die kanons historiese en kulturele veranderings weerspieël - 'n feit wat soms duidelik blyk uit die keuses wat vir verskillende uitgawes van dieselfde bloemlesing gemaak word. In hierdie verband skryf Tompkins (1989: 442) die volgende: "Since literary works embody the values of the society that produces them, and since such values are almost always in dispute, the question of which books ought to be accorded canonical status is frequently a subject of controversy." In so 'n siening gaan dit dan by implikasie nie (net) oor sogenaamde "klassieke" tekste nie, maar word die kwessie van kanon en kanonvorming as 'n sosiale

aangeleentheid en proses gesien waarby verskillende instansies binne die literatuursisteem 'n rol speel (vgl. Mooij 1985/6: 25).

Uit wat hierbo gesê is, ontstaan dan minstens twee vrae, te wete hoe stabiel/veranderlik kanons is en wie verantwoordelik is vir die "toelating" van tekste tot die kritiese gesprek. Ook hieroor stem alle navorsers nie saam nie.

4. Die studie van kanonvorming, soorte kanons

Deur die eeue heen was daar verskil van mening oor watter tekste tot kanons toegelaat behoort te word en watter nie, maar die studie van kanonvorming, met ander woorde die vraag *hoe* en *hoekom* sekere tekste opgeneem word en ander nie, is 'n redelik onlangse verskynsel. Fokkema (1993: 22) wyt hierdie toedrag van sake aan die lang oorheersing van die literêre toneel deur die formalistiese benaderings wat die literêre werk as monument beskou en die historiese konteks van lees as van min of geen belang beskou het. Hierby sluit die volgende siening van Rainey (1991: 100) oor die situasie in die VSA aan:

Any number of reasons could be cited to explain why discussions about the canon acquired such urgency in the 1980s. Inside the university, interest in the issue accompanied a broader shift in critical focus, a turn away from the systemic and linguistic paradigms of American deconstruction, and a renewed attention to issues of sociohistorical context that fueled the interest in New Historicism. But this development may only have been part of a wider change: in American society at large debate about the canon was part of a perceptible politicization of discussion about art and culture... (Kyk ook Stevens & Stewart 1992: 55).

Oor kanonvorming as navorsingsterrein maak Tompkins (1989: 442) die volgende insiggewende opmerkings:

Students of canon formation investigate the mechanisms that create and sustain or, alternatively, abort or destroy a literary work's reputation, and attempt to account for changes in the literary canon over time by delineating the emergent conceptions of literature and literary value that accompany such changes, as well as the historical processes in which they are embedded.

So wys Fokkema (1985/6) op drie belangrike krisissituasies m.b.t. die kanonbegrip, nl. die oorgang van die Middeleeue na die Renaissance, die oorgang van die Klassisisme na die Romantiek en die oorgang van die Confucianistiese na die moderne Sjina, en verbind dit met wysigings in byvoorbeeld die plek van die kerk, politieke sisteme en historiese en maatskaplike bewussyn. Vir hom is 'n funksie van kanons om modelle te bied vir die oplossing van probleme binne en buite die literatuur. Daarom: "Discrepantie tussen een canon waaraan nauwelijks maatschappelijke behoefte bestaat en een corpus niet-gecanoniseerde teksten dat op maatschappelijke behoeften inspeelt, leidt op den duur

onvermijdelijk tot aflossing of wijziging van de canon” (Fokkema 1985/6: 11). Hy wys egter daarop dat die estetiese effek van literêre tekste nie onderskat moet word nie (kyk Fokkema 1993: 25).

Ook Goedegebuure (1985/6: 32) gaan van die standpunt uit dat kanons soms radikaal kan verander as hy ten opsigte van die Neerlandistiek op die nuwe evaluering van Bilderdijk en Multatuli wys en tot die volgende gevolgtrekking kom: “Hier werd onmiskenbaar getornd aan de canon van die Nederlandse literatuur, en wel zo dat de zaken ten opzichte van die bestaande hiërarchie radicaal op hun kop kwamen te staan.” Mooij (1986/6: 27) meen op sy beurt dat die uiteenlopende uitgangspunte wat by kanonvorming ’n rol speel nog nie tot uiteenlopende tekskeuses hoef te lei nie. Die resultaat is volgens hom dikwels eerder ’n ander hiërgie tussen ’n kerngroep erkende tekste en outeurs, alhoewel skermutselings op die kanongrense uiteindelik wel tot deurbrake in die kanon-samestelling kan lei.

Tot op sekere hoogte sluit Mooij aan by wat Tompkins (1989) die tradisionele siening van die kanon en kanonvorming noem en wat o.m. die politisering daarvan wil teenwerk deur van die standpunt van universele waarde uit te gaan:

From the traditional perspective, works now in the canon are assumed to reflect not the workings of a political process but the judgment of generations of readers who have responded to the work's intrinsic superiority...This standard conception of how canons are formed rests on a definition of literature that emphasizes its timelessness and universality...To preserve literature from politicization, proponents of the traditional view seek to preserve the existing canon on the grounds that it represents enduring values” (Tompkins 1989: 442-443).

Teenoor die pogings om kanons te depolitiseer is daar die siening dat literêre kanons nie ’n neutrale aangeleentheid is nie, maar ’n ideologiese strydperk waar verskillende wêreldbeelde om heerskappy stry. Aanhangers van hierdie beskouing wil dan deur die studie van kanonvorming aantoon dat die kanon elitisties is en deur maghebbers gebruik word om hulle gevestigde belange te beskerm en die samelewing se waardesistiem te beheer. Tompkins (1989: 443) skryf die volgende hieroor: “In this view literary texts enter the complex interaction of social and institutional structures that mutually reinforce one another. The correlation between the behavior, manners, customs, and vested interests of the dominant social class and the standards of critical judgment ensures that only works written by people with access to certain educational and social opportunities will be able to compete.” Een van die gevolge hiervan is dat daar ’n verskraalde en vertekende beeld en begrip van ’n bepaalde literatuur tot stand kom (kyk Stevens & Stewart 1992: 93).

Dis gaan hier egter nie net om die aantoon van “leemtes” in die

tradisionele kanon nie, maar ook om aktiewe pogings om ruimte te skep vir verskynsels wat verwaarloos is, soos populêre kultuur (kyk Easthope 1991: 5-7), asook vir die werk van groepe wat nog nie erkenning gekry het nie, nie “hoorbaar” was nie, byvoorbeeld mense uit die werkersklas, vroue en persone wat tot etniese minderhede behoort. Daarom word daar vandag soms van byvoorbeeld (die skepping van) ’n feministiese kanon gepraat. Harris (1991: 118) wys egter daarop dat om alle seleksie van tekste en outeurs tot die invloed van mag te herlei erg simplisties is, tensy mag en invloed so wyd gedefinieer word dat dit alle sosiale motivering insluit. Maar dit is volgens hom wel so dat daar altyd kompeterende kanons sal wees. Meer nog: “Whatever the motivation of canon selection, it remains important to contest the constructive tendencies of the critical and pedagogical lists. Given the forces generating the professional recirculation of texts, we risk intellectual stagnation if we do not champion new selections based on new criteria” (Harris 1991: 118). Dieselfde soort gedagtegang vind ’n mens in Lenta (1992) waar sy pleit vir ’n skoolkanon of -sillabus wat saamgestel is uit tekste wat op ’n bepaalde stadium debatteerbaar is, diskussie kan uitlok. Die implikasie hiervan is dan dat so ’n kanon nie veranderlik is en nie gebaseer op die “permanent and undoubtable ‘greatness’” van die betrokke tekste nie (Lenta 1992: 5).

Van die literatuurwetenskaplikes wat tot dusver ter sprake gekom het, wys ook op die feit dat daar met verskillende soorte kanons rekening gehou moet word wat telkens anders saamgestel is omdat dit ’n ander funksie vervul. Harris (1991: 112-113) onderskei onder meer die *potensiële* kanon, wat die hele skriftelike en mondelinge korpus tekste omvat, die *toeganklike* kanon, wat dié gedeelte van die potensiële kanon bevat wat op ’n bepaalde tydstip beskikbaar is, die *selektiewe* kanons, wat lyste outeurs en tekste insluit soos dit byvoorbeeld in leeslyste, bloemlesings en sillabusse voorkom, *persoonlike* kanons, wat slaan op tekste wat aan individuele lesers bekend is en deur hulle waardeer word, *literêr-kritiese* kanons wat bestaan uit dié (dele van) tekste wat gereeld in kritiese artikels en boeke bespreek word, en *pedagogiese* kanons, wat dui op dié tekste wat dikwels aan sekondêre en tersiêre inrigtings voorgeskryf word. Dijkstra (1989: 160) praat ook nog van die *historiese kanon van klassieke tekste*.

Wat die *selektiewe* kanons betref, wys Harris (1991) op verskillende funksies wat ’n rol by die keuses kan speel. Ek noem net vier. Dit kan wees dat tekste gekies word om basiese kulturele erfgoed te kan oordra (’n funksie wat ook by pedagogiese kanons nie ’n geringe rol speel nie). Tekste kan ook gekies word om as gemeenskaplike raamwerk vir ’n groep interpreteerders (’n interpretatiewe gemeenskap) te dien. Soms kies die voorstanders van ’n bepaalde literêr-teoretiese of -kritiese rigting tekste wat die sinvolheid of krag van hulle benadering kan bevestig (iets

wat onder meer die New Critics, die Russiese Formaliste en die Dekonstruksiekritici gedoen het). In aansluiting by wat hierbo gesê is, kan selektiewe kanons ook die funksie van “pluralisering” hê, dit wil sê die verruiming van die kanon deur aan miskende groepe erkenning te gee. Sake wat hiermee verband hou, is die aard van sekere literêr-kritiese rigtings, asook die rol van wat Lefevere (1992) herskrywers noem. Wat eersgenoemde betref, word die verwaarlosing van die swart Amerikaanse skrywers byvoorbeeld soms gewyt aan ’n tradisioneel formalistiese benadering:

In ‘Black Literature and the Critic,’ for example, Davis faults the new Critics for engaging in a ‘narrow formal analysis’ that leads them to overrate some writers and underrate others. Misled by an exaggerated ‘affection for the tight structure and the well-integrated rhetoric’ of poets such as Donne, the New Critics fail to appreciate works that incorporate ‘matter defying easy ordering, matter that often has a source in popular culture.’ Such critics will find it very difficult to understand black literature, which often draws on such ‘folk materials’ as sermons, worksongs, and jazz (Stevens & Stewart 1992: 94).

Herskrywers sluit onder meer kritici, vertalers, literatuurhistorici en die samestellers van bloemesings in, want hulle is almal betrokke by die weergawe van tekste in ander as hulle oorspronlike vorm, die maak van keuses en die plasing van tekste binne ’n bepaalde raamwerk. Vrae wat die navorser oor herskrywing kan stel, is dan die volgende: wie herskryf, waarom, onder watter omstandighede en vir watter teikengroep. En dit is belangrike vrae, want volgens Lefevere speel herskrywers ’n dominante rol by die kanonisering of niekanonisering van literêre tekste en skep hulle bepaalde beelde van ’n skrywer, werk, tydperk, genre en selfs ’n hele literatuur.

5. Kanoniseringsprosesse en -meganismes

Oor die vraag hoe dit gebeur dat sekere tekste en outeurs in die kritiese gesprek opgeneem word en ander nie, is hierbo al die een en ander gesê. Dijkstra (1989: 160) wys in hierdie verband daarop dat die literêre praktyk van kanonvorming ’n *aktiewe* en ’n *passiewe* komponent vertoon: “De actiewe component betref het samenstellen en het overdragen van de canon door instituties als de literaire kritiek, het literatuuronderwijs en de academische studie; de passiewe component van de literaire praktijk is het leespubliek dat op school en bij het lezen van de boekenbijlagen van de kranten met deze gecanoniseerde teksten te maken krijgt.” Fokkema (1985/6: 4) noem dan vereenvoudig verskillende toegange tot die kanon waarby verskeie instansies ’n rol speel: die redaksies van literêre tydskrifte selekteer die nuwe tekste, dag- en weekblaaie verskaf met hulle kritiek ’n eerste “goedkeuring”, bespreking in die wetenskaplike pers lewer ’n verdere regverdiging vir uiteindelijke opname

in die kanon, en vermelding in skoolboeke en opname in bloemlesings is 'n volgende stap in die rigting van kanonisering. Hierby sou 'n mens ook nog bespreking in literatuurgeskiedenis en die toekenning van literêre pryse kon voeg.

In haar verdere bespreking toon Dijkstra aan hoe daar empiriese ondersoek gedoen kan word oor die *literêr-kritiese* kanon soos dit in dagbladresensies voorkom. Sy werk hoofsaaklik met twee soorte gegewens: kwantitatiewe kanonaanduiders en kwalitatiewe uitsprake. Onder eersgenoemde ressorteer onder meer die ruimte wat aan 'n bepaalde skrywer (relatief tot ander) afgestaan word en die literêre verwysingsraamwerk. Hier gaan dit oor die assosiasie van die bespreekte outeur met een of meer ander outeurs (byvoorbeeld 'n verwysing na Van Wyk Louw in 'n bespreking van Antjie Krog se *Lady Anne*). Die ander outeur(s), wat dan as vergelykingsmateriaal dien, staan as 'n "vermelding" (Eng. "mention") bekend en is vir die kritikus klaarblyklik (nog) ter sake in die betrokke letterkunde: "Het corpus mentions, afgeleid uit literaire kritieken in een bepaalde periode is dan op te vatten als de literairkritische canon uit die tijd. Door het meten van mentions in verschillende periodes, kunnen verschuivingen in de canon worden waargenomen" (Dijkstra 1989: 162). So sou 'n mens byvoorbeeld kon nagaan hoe Opperman se posisie op die oomblik vergelyk met sy posisie in die vyftigerjare.

Wat kwalitatiewe uitsprake betref, onderskei Dijkstra (1989) vier soorte vermeldings: waardetoeënnend (*skrywer X is so goed soos skrywer Y*); waardevergroterend (*skrywer X is beter as skrywer Y*); waardeverkleinerend (*skrywer X is nie so goed soos skrywer Y nie*) en eksplisiet kanoniserend (*skrywer X pas in die tradisie van skrywers Y en Z*). In laasgenoemde geval word daar dus 'n groep gekanoniseerde skrywers veronderstel en gesê dat X by hulle hoort.

'n Moontlike raamwerk waarbinne die kwessies van kanon en kanonvorming bestudeer kan word, is die sisteemteorie. Sy eie keuse om 'n sistemiese benadering te volg, motiveer Lefevere (1992: 9-10) deur onder meer die volgende uitgangspunte:

...because it promises to be 'productive' in the sense that it may reveal problems of importance to the study of rewriting that other heuristic constructs do not reveal....; because it provides a neutral, non-ethnocentric framework for the discussion of power and relationships shaped by power, which may benefit from a more dispassionate approach.

Meer spesifiek is daar die polisisteemteorie soos dit deur Even-Zohar ontwikkel is en wat onder meer van die standpunt uitgaan dat literatuursisteme nie staties is nie, maar dinamies en dat verhoudings belangriker is as essensies. Hy onderskei dan tussen gekanoniseerde

en niegekanoniseerde strata: "In such a view, by 'canonized' one means those literary norms and works...which are accepted as legitimate by the dominant circles within a culture and whose conspicuous products are preserved by the community to become part of its historical heritage. On the other hand, 'non-canonized' means those norms and texts which are rejected by these circles as illegitimate and whose products are forgotten in the long run by the community (unless they change their status)" (Even-Zohar 1990: 15). Volgens hom wil dit voorkom of die afwesigheid of onderdrukking van subkulture - sodat daar geen werklike druk op die gekanoniseerde kultuur bestaan nie - tot doodsheid en "versteendheid" by laasgenoemde lei.

Verder maak hy 'n onderskeid tussen statiese en dinamiese kanonisiteit. In 'n geval word slegs 'n teks tot die kanon toegevoeg, maar in 'n ander geval "a certain literary model manages to establish itself as a productive principle in the system through the latter's repertoire" (Even-Zohar 1990: 19). In die dinamika van die sisteem is dinamiese kanonisiteit van kardinale belang en trouens die manier waarop die sisteem gegeneer word. Dit sou ook beteken dat 'n outeur, om steeds erkenning te geniet, nie maar net nuwe tekste op die ou patroon moet skryf nie, maar steeds nuwe *modelle* in die sisteem bekend moet stel - iets wat Van Wyk Louw en Opperman byvoorbeeld gedoen het.

Uit hierdie vlugtige oorsig blyk dit dat daar oor sekere aspekte van die kanonbegrip en kanonvorming verskil van mening bestaan, en dat daar, ook wat Afrikaans betref, nog baie boeiende navorsing gedoen moet word. Hier dink 'n mens aan die rol van herskrywers en van verskillende instansies soos opvoedkundige instellings, voorskryfkomitees, uitgewers, redakteurs, die Publikasieraad en die media (om maar enkele te noem), asook literêre-interne prosesse soos intertekstualiteit in al sy verskeidenheid. Deur deel- en oorkoepelende studies kan dan algaande 'n beeld opgebou word van kanons en kanoniseringsproesse en 'n verklaring gevind word vir situasies van stagnasie en verandering. Die probleem van hoe 'n bepaalde kanon "moet" lyk, lê egter op 'n ander terrein.

Bronnelys

- Abrams, M.H. 1988. *A Glossary of Literary Terms*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Dijkstra, K. 1989. Canonvorming in de literaire communicatie. *Spectator*, 18:3, p. 159-168.
- Easthope, A. 1991. *Literary into Cultural Studies*. London: Routledge.
- Even-Zohar, I. 1990. Polysystem Theory. *Poetics Today*, 11:1, p. 9-26.
- Fokkema, D.W. 1985/6. Inleiding. *Spectator*, 15:1, p. 3-4.
- Fokkema, D.W. 1985/6. De canon als kritisch en didactisch instrument: een historische analyse. *Spectator*, 15:1, pp. 5-15.
- Fokkema, D. 1993. A European canon of literature? *European Review*, 1:1, p. 21-29.
- Goedgebuure, J. 1985/6. Canonvorming na Knuvelde. *Spectator*, 15:1, p. 32-40.

- Harris, W.V. 1991. Canonicity, *PMLA*, 106:1, p. 110-121.
- Lefevere, A. 1992. *Translation, Rewriting & the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge.
- Lenta, M. 1992. Literature is DEBATABLE - gender studies and the canon. *Crux*, p. 2-9.
- Moerbeek, J. 1992. Hoe elastisch is de canon? *Spiegel der Letteren*, 34:3-4, p. 333-357.
- Mooij, J.J.A. 1985/6. Noodzaak en mogelijkheden van canonvorming. *Spectator*, 15:1, p. 23-31.
- Ohlhoff, H. 1993. Kanon en instansies - 'n Afrikaanse perspektief. Ongepubliseerde referaat gelewer by die SAVAL-kongres, Potchefstroom, 26 Maart.
- Rainley, L.S. 1991. Canon, Gender, and Text: The Case of H.D. In: Bornstein, G. (ed.). *Representing Modernist Texts. Editing as Interpretation*. Michigan: University of Michigan Press, p. 99-123.
- Stevens, B.K. & Stewart, L.L. 1992. *A Guide to Literary Criticism and Research*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich.
- Tompkins, J. 1989. Literary Canon. In: Barnouw, E. e.a. (eds.). *International Encyclopedia of Communications*. New York: OUP, p. 441-444.